

יסודות יומא

שיעור עשירי

גורל השעירים

מקורות

- א. ויקרא פרק טז פס' ג-י
- ב. גמ' לט. "מתני'... ומשמש תחתיו"; רש"י לט: ד"ה הני, גבורת ארי לט. ד"ה הסגן
- ג. מאירי לט: ד"ה הגרלה זו; גמ' סב: "תנו רבנן... הנעשה בחוץ"
- ד. גמ' סה: "אלא אמר ר' זירא... משנה לחברתה"; תוספות ישנים סז. ד"ה ונייתי
- ה. תוספות רא"ש לט. ד"ה הסגן

גבורת ארי לט. ד"ה הסגן

לפיכך נראה לי על דרך שפירשנו לקמן דודאי עיקר מצות הגרלה אינו אלא לברר איזה מן השעירים לשם ואיזה מהם לעזאזל ולפיכך בעלית גורל אחד סגי לברר כגון דאם עלה לו בימין גורל לה' שעיר של ימין הוברר לה' וממילא מבורר השעיר השני לעזאזל ואף על פי שלא עלה גורלו מן הקלפי אפילו הכי מבורר ועומד הוא מאיליו מדחבירו לה' הוא עומד לעזאזל וכן להיפך בעלית גורל לעזאזל מבורר חבירו לה' מאיליו בין שעלה ראשון בימין בין שעלה בשמאל חבירו של ימין מבורר מאיליו שעלה לגורל שכנגדו נמצא שניהם מבוררים ומתפרשים על ידי גורל בעלית גורל של אחד מהם דהא גורל זה הוי גורל לעצמו ולחבירו ממילא ולקמן יתבאר זה באורך בסיעתא דשמיא. והשתא אתי שפיר הא דשמעתין דסגן וכהן גדול מכניסין לידן לקלפי כיון דכהן גדול מעלה הגורל א' מתוך הקלפי נעשה עיקר מצות הגרלה על ידי כהן גדול המלוכש בכגדי לבן לחוד דעל ידי הגרלת שעיר יחידי שמעלה הוא הוי נמי ממילא הגרלה לחבירו שמעלה הסגן. ובהכי ניחא נמי הא דכהן גדול לתנא דידן מכניס ב' ידיו כא' ונוטל גורל א' בימינו ואחד בשמאלו בבת אחת ביחד כדאמר רבא ואינה מחזקת אלא ב' ידים והא אין עבודה כשירה בשמאל אלא ודאי כדפרישית דבעלית גורל אחד הוי עיקר הגרלה לב' שעירים וכיון שמעלה גורל אחד בימינו סגי בהכי.

מאירי לט: ד"ה הגרלה זו

הגרלה זו שתי מצות יש בה אחת העלאת הגורלות מתוך הקלפי אחד ביד ימין ואחד ביד שמאל והשנית נתינת הגורלות על השעירים הראשונה מעכבת ר"ל ההעלאה מן הקלפי שאותו הגורל עושהו חטאת ולא קריאת השם ר"ל שאם יאמר הוא בלא הגרלה זה לד' חטאת וזה לעזאזל לא אמר כלום אבל הנחת הגורלות על השעירים אף על פי שהיא מצוה אינה מעכבת אלא כיון שעלה גורל של שם בידו נעשה חטאת שעיר שכנגד אותה היד ומתוך כך ההגרלה ר"ל העלאת הגורלות מתוך הקלפי פסולה בכל אדם אף על פי שאינה עבודה גמורה שהרי אינה אלא כעין הקדש ועד שהוקדש אין שם עבודה עליו ואעפ"כ הואיל ומעכבת פסולה בור אבל ההנחה הואיל ואינה מעכבת כשרה בזר...

תוספות ישנים סז. ד"ה ונייתי

פי' ליום הכפורים אחר יעשה גורל חדש אבל מה שהגריל ביום הכפורים של אשתקד לא מהני מידי ותימה לריב"א אם כן שאין הגורל מועיל כלום למה ימות והלא יכול לשנותו לשעיר הנעשה בחוץ ולשעירי הרגלים ויש לדחות

דמכל מקום מהני מה שהגרילו עליהם שאין לשנותם לשום שעיר ואף על גב שאינו מועיל כלום לענין שכשיבא יום הכפורים אחר יגרילו ואולי יחול על של שם של עזאזל [ועל של עזאזל של שם] שיהיה הגורל להפך ממה שיהיה אשתקד. גי'. ויש מפרש פירוש אחר ואינו כדאי.

תוספות הרא"ש לט. הסגן

הסגן אומר לו וכו'. וא"ת כשעלה בימין הסגן למה אין ראש בית אב אומר לו הגבה ימינך, וי"ל דלכבוד כ"ג נמנע מלומר לו. תימה דלקמן מסקינן דלר' יהודה הגרלה מעכבא א"כ היאך נעשית בכהן אחר, וי"ל דעיקר הברירה בכ"ג שהוא אומר לשם חטאת ואמרינן נמי לקמן הגרלה לאו עבודה היא.

נאמר בתורה:

ומאת עדת בני ישראל יקח שני שעירי עזים לחטאת ואיל אחד לעלה: והקריב אהרן את פר החטאת אשר לו וכפר בעדו ובעד ביתו: ולקח את שני השעירים והעמיד אתם לפני ה' פתח אהל מועד: ונתן אהרן על שני השעירים גרלות גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל: והקריב אהרן את השעיר אשר עלה עליו הגורל לה' ועשהו חטאת: והשעיר אשר עלה עליו הגורל לעזאזל יעמד חי לפני ה' לכפר עליו לשלח אתו לעזאזל המדברה:

[ויקרא טז ג-ג]

מן הפסוקים מבואר שכחלק מסדר עבודת יום הכיפורים על הכהן לקחת שני שעירים אשר השעיר האחד קרב כקורבן חטאת ואילו השעיר האחר משולח לעזאזל. עוד מבואר, שזהותם של שני השעירים, איזה לה' ואיזה לעזאזל, נקבעת על פי הגורלות. בשיעור הנוכחי נעסוק בגדרו של מעשה ההגרלה ובמשמעותו.

המשנה בריש פרק רביעי עוסק בסדר מעשה ההגרלה:

טרף בקלפי והעלה שני גורלות, אחד כתוב עליו לשם ואחד כתוב עליו לעזאזל. הסגן בימינו וראש בית אב משמאלו. אם של שם עלה בימינו, הסגן אומר לו: אישי כהן גדול הגבה ימינך. ואם של שם עלה בשמאלו, ראש בית אב אומר לו: אישי כהן גדול הגבה שמאלך.

[לט.]

מדברי המשנה עולה שההגרלה מתבצעת על ידי הכהן הגדול. בגמרא מובאת תוספתא, אשר לפיה במעשה ההגרלה משתתף גם הסגן:

מתניתין דלא כי האי תנא דתניא, רבי יהודה אומר משום רבי אליעזר: הסגן וכהן גדול מכניסין ידן בקלפי. אם בימינו של כהן גדול עולה, הסגן אומר לו: אישי כהן גדול הגבה ימינך. ואם בימינו של סגן עולה, ראש בית אב אומר לו לכהן גדול: דבר מילך.

[שם]

הראשונים התקשו בשאלה, כיצד יכול הסגן לקחת חלק בהגרלת השעירים, הרי כלל נקוט בידנו שכל עבודות יום הכיפורים אינן כשרות אלא בכהן גדול [לב:]. בעניין זה כותב רש"י:

אבל הגרלה, דלאו עבודה היא, שכשרה בסגן למאן דאמר לעיל הסגן וכהן גדול מכניסין ידיהן של ימין בקלפי.

[רש"י לט: ד"ה הני]

רש"י סובר שהסיבה שהגרלת השעירים כשרה אף בסגן, היא משום שההגרלה אינה נחשבת 'עבודה'¹. הגבורת ארי התקשה אף הוא בעניין זה, אך הציע לכך פתרון שונה²:

לפיכך נראה לי על דרך שפירשנו לקמן, דודאי עיקר מצות הגרלה אינו אלא לברר איזה מן השעירים לשם ואיזה מהם לעזאזל, ולפיכך בעלית גורל אחד סגי לברר, כגון דאם עלה לו בימין גורל לה' שעיר של ימין הוברר לה' וממילא מבורר השעיר השני לעזאזל, ואף על פי שלא עלה גורלו מן הקלפי אפילו הכי מבורר ועומד הוא מאיליו, מדחבירו לה' הוא עומד לעזאזל, וכן להיפך בעלית גורל לעזאזל מבורר חבירו לה' מאיליו בין שעלה ראשון בימין בין שעלה בשמאל חבירו של ימין מבורר מאיליו שעלה לגורל שכנגדו, נמצא שניהם מבוררים ומתפרשים על ידי גורל בעלית גורל של אחד מהם, דהא גורל זה הוי גורל לעצמו ולחבירו ממילא... והשתא אתי שפיר הא דשמעתין, דסגן וכהן גדול מכניסין לידן לקלפי, כיון דכהן גדול מעלה הגורל א' מתוך הקלפי נעשה עיקר מצות הגרלה על ידי כהן גדול המלוּבש בבגדי לבן לחוד, דעל ידי הגרלת שעיר יחידי שמעלה הוא הוי נמי ממילא הגרלה לחבירו שמעלה הסגן.

[גבורת ארי לט. ד"ה הסגן]

לדברי הגבורת ארי, מטרת ההגרלה היא אחת – בירור זהותם של השעירים, מי לה' ומי לעזאזל. לכן, מרגע שעלה הגורל על אחד השעירים על ידי הכהן הגדול, התבצעה ההגרלה. שכן קביעת זהותו של השעיר האחד על ידי הגורל, מכריעה באופן ישיר בדבר זהותו של השעיר השני. ממילא, נמצא שאף שהסגן משתתף במעשה ההגרלה, "עיקר מצות הגרלה" נעשה על ידי הכהן הגדול. על פי יסוד זה, מיישב הגבורת ארי קושי נוסף הקיים בדין עבודת ההגרלה. התוספות ישנים הקשה [לט. ד"ה כין], כיצד כשרה עבודת ההגרלה בשמאל, הרי קיימא לן שאין עבודה כשרה בשמאל. הגבורת ארי סובר שניתן ליישב קושי זה באופן דומה:

ובהכי ניחא נמי הא דכהן גדול לתנא דידן מכניס ב' ידיו כא' ונטול גורל א' בימינו ואחד בשמאלו בבת אחת ביחד, כדאמר רבא: 'ואינה מחזקת אלא ב' ידים', והא אין עבודה כשירה בשמאל. אלא ודאי כדפרישית, דבעליית גורל אחד הוי עיקר הגרלה לב' שעירים, וכיון שמעלה גורל אחד בימינו סגי בהכי.

[שם]

לדבריו, כיוון שעיקר עבודת ההגרלה מתבצעת על ידי עליית הגורל הראשונה, שוב אין משמעות לעליית הגורל השנייה, ואין כל עיכוב בכך שהיא תיעשה בשמאל ולא בימין³.

¹ מדברי רש"י עולה שהמחלוקת בין משנתנו ובין התוספתא היא בשאלה האם ההגרלה מוגדרת 'עבודה'. אמנם בגמרא [לט] מבואר שמחלוקת התנאים היא בשאלה האם "ימינא דסגן עדיפא משמאליה דכהן גדול", וצ"ע.

² הגבורת ארי מתקשה לקבל את יישובו של רש"י ושל ראשונים נוספים לפיו, הסיבה שהסגן רשאי להשתתף בהגרלה היא משום שהגרלה אינה מוגדרת עבודה. הגבורת ארי [שם] מנמק את דבריו כך: "דכיון דהגרלה בגדי לבן בעי לכתחילה לכולי עלמא אף על גב דלאו עבודה היא ולא קאי עלה חוקה כיון דכל הפרשה בבגדי לבן מיירי הכי נמי ניבעי לכתחילה אהרן דהא כל הפרשה באהרן מיירי". לדבריו גם אם נאמר שהגרלה איננה עבודה, עדיין יש מקום לומר שלכתחילה ההגרלה צריכה להיעשות על ידי הכהן הגדול בלבד. כיוון שהפרשה כולה עוסקת באהרון הכהן, וכחלק מסדר העבודה מוזכרת הדרישה לבצע את ההגרלה, מסתבר שהכהן הגדול הוא זה שצריך להגדיל מלכתחילה, ולא הסגן או כל אדם אחר. אמנם, כפי שכבר העירו תוספות [לט: ד"ה דתנא] בפרשייה לא מוזכר בפירוש ציווי על עשיית ההגרלה, אלא על נתינת הגורלות בלבד, אם כן ייתכן שממילא אין כל הכרח שההגרלה תבצע על ידי הכהן הגדול בלבד.

³ המקדש דוד [קדשים כד ג] סובר שלכך גם כיוונו התוספות ישנים [לט. ד"ה הסגן] באומרם "שאינ כל כך עבודה שהי על ידי כהן גדול מתבררין השעירין". קביעה זו מסתברת לאור העובדה שניתן למצוא ליסוד זה ביטוי נוסף בדברי התוספות ישנים במקום אחר [לט:]. ברם, נראה שקיים קושי בהנחה זו שכן אף שתוספות ישנים התקשו בשאלה כיצד כשרה עבודת ההגרלה בשמאל, הם לא הסבירו זאת על פי אותו יסוד, וכפי שיישב הגבורת ארי [אמנם עיין דברי יחזקאל] וכי שסובר שאף אם מקבלים את יסודו של הגבורת ארי, אין כל הכרח ביישובו לשאלת עבודת ההגרלה בשמאל. ועיין בספר 'דברות אריאל' [סימן כה] שדחה את דברי המקדש דוד מסיבה אחרת, ועיין בדברינו להלן.

אמנם, כפי שראינו לעיל, רש"י סובר שאכן אם ההגלה הייתה מוגדרת כעבודה, הסגן לא היה כשר בה. האפשרות היחידה להתיר את השתתפותו של הסגן בהגלה מבוססת על ההנחה ש'הגלה לאו עבודה היא'. אם כן, מסתבר שרש"י סובר שעיקר עבודת ההגלה אינו מתמצה בבירור זהותם של השעירים בלבד, אלא שלהגלה ישנה משמעות נוספת.⁴

הבנה זו מפורשת בדברי המאירי:

ומתוך כך ההגלה, ר"ל העלאת הגורלות מתוך הקלפי, פסולה בכל אדם אף על פי שאינה עבודה גמורה, שהרי אינה אלא כעין הקדש, ועד שהוקדש אין שם עבודה עליו.

[מאירי לט: ד"ה הגלה זז]

לדברי המאירי, בנוסף לבירור זהות השעירים, תפקיד ההגלה הוא להקדיש את השעירים.⁵ לפי זה, ברור מדוע עבודת ההגלה אינה מתמצה בהעלאת הגורל על ידי הכהן הגדול בלבד. שכן בכדי להקדיש את השעירים יש להעלות את שני הגורלות, גורל כנגד כל שעיר.

הקושי בדברי המאירי הללו, הוא שבסוגיה אחרת נראה שהשעירים קדושים בקדושת הגוף אף קודם ההגלה:

תנו רבנן, שני שעירי יום הכיפורים ששחטן בחוץ עד שלא הגריל עליהן חייב על שניהם. משהגריל עליהן חייב על של שם ופטור על של עזאזל. עד שלא הגריל עליהם חייב על שניהם, למאי חזו? אמר רב חסדא: הואיל וראוי לשעיר הנעשה בחוץ.

[סב:]

מדברי הגמרא מבואר שהשוחט את אחד השעירים בחוץ חייב, משום שהשעירים ראויים להיות קרבים לקרבן המוספים. אם כן משמע, שהשעירים קדושים בקדושת הגוף אף קודם ההגלה.⁶

על כורחנו צריך לומר, שהמאירי מודה שהשעירים קדושים בקדושת הגוף קודם ההגלה. נראה שהדבר אף מדויק בלשונו שכתב "מעין הקדש" ולא הקדש ממש. לפי דבריו, נראה שבמעשה ההגלה ישנה תוספת קדושה על גבי קדושת הגוף, אשר חלה כבר מרגע הפרשת השעירים.

ייתכן שניתן לבסס אפשרות זו, באמצעות הסוגיה העוסקת בשעיר שאבד לאחר ההגלה. בגמרא [סה:] מבואר שלפי שיטת ר' יהודה, אם אבד אחד השעירים, ולאחר שהגרילו על שני שעירים נוספים נמצא השעיר הראשון – דין השעיר הראשון למיתה. על כך מקשה הגמרא מדוע לא ניתן להשתמש בשעיר זה ביום הכיפורים בשנה הבאה, ועונה ר' זירא:

אלא אמר רבי זירא: לפי שאין הגורל קובע משנה לחברתה. ונייתי ונגריל? גזירה שמא יאמרו הגורל קובע משנה לחברתה.

[סה:]

⁴ ניתן היה לומר שאף רש"י סובר שתפקיד ההגלה הוא קביעת זהות השעירים בלבד, אלא שגם מטרה זו לא מתקיימת על ידי הכהן הגדול בציוור שעולה מדברי התוספתא. שכן מדברי התוספתא לא מצאנו קביעה או הכרח לכך שהכהן הגדול הוא הראשון שמעלה את הגורל מתוך הקלפי. אמנם מדברי רש"י [לט: ד"ה עליית] נראה שעבודת ההגלה מתקיימת תמיד בשני הגורלות, וממילא אין לראות בה עבודת בירור בעלמא.

⁵ כך עולה גם מדברי המנחת חינוך [רפה ב], שטען שמי שמגריל על שעיר בעל מום לוקה משום האיסור להקדיש בהמה בעלת מום, עיי"ש בדבריו.

⁶ ואכן כך כותב החזון איש [אר"ח קכח ב]. החזו"א מחדש שאף קודם ההגלה, אם יועדו השעירים לעבודת שעירי יוה"כ, פ, שוב אין חייבים עליהן משום שחוטאי חוץ, כיוון שהם אינם ראויים ליקרב כקרבת המוספים.

לפי ר' זירא, הסיבה שר' יהודה סובר שלא ניתן להשתמש בשעיר שנמצא לאחר ההגרה היא משום שהגורל אינו קובע משנה אחת לאחרת. על כך הקשתה הגמרא, שעדיין היה ניתן להשתמש בשעיר שנמצא, על ידי כך שיצרפו אליו שעיר נוסף ויערכו את ההגרה מחדש. הגמרא דוחה גם אפשרות כזו משום גזירה. על דברי הגמרא הקשו התוספות ישנים:

ותימה לריב"א, אם כן שאין הגורל מועיל כלום למה ימות, והלא יכול לשנותו לשעיר הנעשה בחוץ ולשעירי הרגלים. ויש לדחות, דמכל מקום מהני מה שהגרילו עליהם שאין לשנותם לשום שעיר, ואף על גב שאינו מועיל כלום לענין שכשיבא יום הכפורים אחר יגרילו, ואולי יחול על של שם של עזאזל ועל של עזאזל של שם שיהיה הגורל להפך ממה שהיה אשתקד.

[תוספות ישנים סז. ד"ה ונייית]

תוספות ישנים מקשים, אם כפי שעולה מדברי הגמרא, "אין הגורל קובע משנה לחברתה", ולמעשה אין כל משמעות להגרה שהתבצעה בשנה הקודמת, מדוע לא ניתן להקריב את השעיר שנמצא כקורבן מוסף בשאר הרגלים? תשובת התוספות ישנים לשאלה זו היא, שכנראה אין זה מדויק לקבוע שאין כל משמעות להגרה שכבר נעשתה, אלא יפה כוחה בכדי לקבוע את מעמדם של השעירים כשעירי יום הכיפורים, ולמנוע את האפשרות ששעירים אלו יועדו לצורך אחר. ייתכן שזוהי משמעות ההקדש שיש במעשה ההגרה על פי דברי המאירי. מלבד הבירור בנוגע לזהות השעירים, ההגרה גם קובעת את מעמד השעירים כשעירי יום הכיפורים, ובכך מייחדת את ייעודם מייעוד קורבן רגיל לייעוד ייחודי של 'שעירי יום הכיפורים'.

ייתכן שעל פי יסוד זה, לפיו מטרת ההגרה אינה בירור גרידא של ייעוד השעירים, אלא היא כוללת מימד נוסף של הקדשת השעירים, ניתן להבין אף את שיטת התוספות רא"ש בדין הכרזת הכהן. לעיל דנו בשאלה כיצד רשאי הסגן להשתתף בהגרת השעירים, אם הוא אינו כשר לעבודות יום הכיפורים. התוספות רא"ש התקשה אף הוא בשאלה זו, וענה:

ויש לומר דעיקר הברירה בכהן גדול שהוא אומר לשם חטאת, ואמרינן נמי לקמן הגרלה לאו עבודה היא.

[תוספות רא"ש לט. ד"ה הסגן]

לפי התוספות רא"ש, הסיבה שהכהן רשאי להעלות את הגורל מתוך הקלפי היא משום שזו אינה עיקרה של העבודה. עיקר העבודה לפי הרא"ש הוא בהכרזת הכהן על השעיר לה'. הקושי בדברי התוספות רא"ש הוא, שמבואר בגמרא [מ.] שלמאן דאמר שההגרה מעכבת⁸, אין כל משמעות להכרזת הכהן. במידה והכהן מכריז על השעירים בניגוד לתוצאות ההגרה, אין בדבריו ממש. על פי טענתנו לעיל נראה לבאר, שהרא"ש סובר אף הוא שתהליך ההגרה כולל את הקדשת השעירים, אלא שלשיטתו ההקדשה אינה נעשית בהגרה עצמה אלא בהכרזת הכהן. וכך, תפקיד ההגרה הוא לקבוע איזה שעיר צריך הכהן להקדיש לחטאת לה', אבל ההקדשה עצמה חלה על ידי דיבורו של הכהן בלבד⁹.

בשיעור הבא נעסוק בעז"ה בדין הגרלה מעכבת.

⁷ כך ביאר את דברי התוספות ישנים בספר 'דבר חיים' [סימן טו], ועיין שם בדבריו שהאריך בעניין זה.

⁸ בסוגיה זו נעסוק בעז"ה בהרחבה בשיעור הבא.

⁹ אמנם עיין בדברי התוספות רא"ש [מ: ד"ה ואין] שכתב: "מ"מ צריך שיאמר לה' חטאת למצוה ולא לקביעות שם שכבר הוקבעו בגורל". אך ייתכן שלפי שיטתנו צריך לומר שזהו תורף כוונתו, הגורל קובע את שם השעירים, היינו זהותו של כל אחד מהשעירים, והכרזת הכהן גדול מחילה בפועל את קדושת השעירים, וצ"ע.

יסודות יומא – שיעור 10

להערות ולתגובות: איציק וולטרס

ltzikw7@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל
ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל